

Covid-19 Sürecinde Alınan Önlemlerin Uluslararası ve İç Hukuk Kapsamında Değerlendirilmesi^(*)

Evaluation of the Measures Taken During the Covid-19 Process within the Scope of International and Domestic Law

Ali Sefa BAĞLİCAKOĞLU^(**)

Öz:

Covid-19 küresel salgını tüm dünyayı etkisi altına almıştır. Bireyler ve devletler küresel boyuttaki salgın hastalık ile çeşitli önlemler olarak mücadele etmektedir. Mücadelenin dayanağı olan ve sınırlarını çizen Anayasalar, kanunlar ve idari düzenlemeler de mücadelenin hukuki boyutunu oluşturmaktadır. Uluslararası hukuk açısından da uluslararası anlaşmalar ve mahkeme kararları ile alınan tedbir kararlarının sınırları çizilmiştir. Türkiye açısından alınan tedbir kararlarının alınış ve uygulanışında hukuka aykırılık sorunu vardır. Alınan tedbir kararlarına dayanak olarak gösterilen kanunların da şu an ki durumları gereği Covid-19 tedbir kararlarına dayanak olmaları mümkün değildir. Öncelikle alınan önlemlerin hukuki bir zemine oturtulması gerekir. Gerekli yasal düzenlemelerin ivedilikle yapılması ve uygulanmaya koyulması şarttır. Ancak halihazırda böyle bir girişim bulunmamaktadır. Uluslararası hukuk açısından, sözleşmeler ve mahkeme kararları ile sınırları çizilen tedbir kararlarına uymayan devletler, ilerleyen süreçte hak ihlallerinden doğan davalarla karşılaşacaklardır. Uluslararası anlaşmalar nezdinde özellikle Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve 1966 tarihli Birleşmiş Milletler Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi insanların temel hak ve özgürlüklerini korumak için ana iki sözleşmedir. Covid-19 önlemleri açısından da önemleri büyüktür. Bu açılarından bakılarak Covid-19 önlemlerinin ulusal ve uluslararası hukuk açısından değerlendirmesi yapılacaktır.

Anahtar Kelimeler:

Covid-19, Covid-19 Önlemleri, Temel Hak ve Özgürlükler, Uluslararası Hukuk.

^(*) Hakem denetiminden geçmiştir.
Makale Gönderim Tarihi: 13.04.2023.
Makale Kabul Tarihi: 23.05.2023.

Bu çalışma, Maltepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi tarafından 2021 yılında düzenlenen “Covid-19 Sürecinde Alınan Önlemlerin Uluslararası ve İç Hukuk Kapsamında Değerlendirilmesi” yarışmasında üçüncü olmuştur.

^(**) Stj. Avukat.
E-posta: sefalglicak@gmail.com.
Orcid Id: <https://orcid.org/0009-0004-0355-9085>.

Abstract:

The Covid-19 global pandemic has affected the whole world. Individuals and states are struggling with the global epidemic by taking various measures. Constitutions, laws and administrative regulations, which are the basis and boundaries of the struggle, also constitute the legal dimension of the struggle. In terms of international law, the boundaries of international agreements and court decisions and injunctions are drawn. In terms of Turkey, there is a problem of unlawfulness in the taking and implementation of the injunction decisions. It is not possible for the laws that are shown as the basis for the precautionary decisions taken to be the basis for the Covid-19 precautionary decisions due to their current situation. First of all, the measures taken must be placed on a legal basis. It is imperative that the necessary legal arrangements be made and implemented immediately. However, there is currently no such initiative. In terms of international law, states that do not comply with the injunctions, the boundaries of which are drawn by conventions and court decisions, will face lawsuits arising from violations of rights in the future. Under international agreements, especially the European Convention on Human Rights and the United Nations Convention on Civil and Political Rights of 1966 are the two main conventions to protect people's fundamental rights and freedoms. They are also of great importance in terms of Covid-19 measures. Considering these aspects, the Covid-19 measures will be evaluated in terms of national and international law.

Keywords:

Covid-19, Covid-19 Measures, Fundamental Rights and Freedoms, International Law.

GİRİŞ

Dünya var olduğundan beri insanlığın hastalıklarla mücadelesi sürmektedir. Hastalıklar kimi zaman bireysel kimi zaman küresel boyutta insanlığı tehdit etmiş ve etmeye de devam etmektedir. Toplumsallaşmadan önce bireysel boyutta süren bu mücadele toplumsallaşma ve devletleşme süreci ile başka bir boyuta taşınmıştır. Günümüz şartları ele alındığında ise mücadelemiz gerek ulusal gerek uluslararası boyutta varlığını sürdürmektedir.

Tarih boyunca insanoğlu var olan hastalıklara tedaviler aramıştır. Ancak bu her zaman mümkün olmamış, olduğu zamanlarda ise belli bir süreç gerektirmiştir. Bu zaman diliminde toplumsal yaşamı benimseyen insanların da birbirine karşı sorumluluğu doğmuştur. İnsanların özellikle toplumu ilgilendiren bulaşıcı hastalıklar açısından, birbirlerinin sağlığı için sorumluluk bilinci içerisinde hareket etmesi toplumsallaşmanın da doğal sonuçlarındandır. Aynı şekilde uluslararası boyutta da devletlerin sorumluluğundan bahsetmek mümkündür. Dünyayı daha önceki süreçlerde tehdit eden veba, İspanyol gribi, SARS gibi küresel hastalıklar bize göstermektedir ki insanlık küresel boyuttaki salgın hastalıklarla mücadele konusunda yetersiz kalabilmektedir. Günümüz dünyasında ise Covid-19 salgını bizlere insanlığın salgın hastalıklar karşısında hala tıbbi anlamda yetersiz olduğunu göstermektedir. Devletler küresel salgınları ortadan kaldıracak bir çözüm

üretemediğinde, her bireyin özgürlüklerini kısıtlama, toplum sağlığı için tedbirler alma, seyahat özgürlüklerini kısıtlama gibi bireylerin temel hak ve özgürlüklerine müdahale ederek salgın sürecini yönetme yolunu tercih etmek zorunda kalmaktadırlar. Devlet tekeliyle gerçekleştirilen tek taraflı müdahaleler toplumsal etkisi yanında her bir bireyin özgürlüğünün de ayrı ayrı kısıtlanması sonucunu doğurmaktadır. İşte bu tür küresel kriz anlarını yönetebilmek adına modern toplumlar Anayasalarında açık kapılar bırakmak mecburiyetindedirler.

Devletler bahsi geçen olağanüstü hâl durumlarının sınırlarını yalnızca devlet düzenlerinin temelini oluşturan Anayasalar ile değil uluslararası antlaşmalar ile de çizmelidirler. Çünkü devletler bireylerin temel hak ve özgürlüklerinin en temel koruyucusu iken aynı zamanda en temel de ihlalcisi durumundadır.

Bu çalışmada ilk olarak ulusal ölçekte temel hak ve özgürlüklerin sınırlandırılmasının Türk Anayasa'sındaki yerine ve Anayasa'nın olağan ve olağanüstü hallerde temel hak ve özgürlükleri kısıtlamasına ilişkin maddelerinin Covid-19 sürecinde uygulanma şekline değinilecektir. Sonrasında Covid-19 salgını süresince bireylerin hangi temel hak ve özgürlüklerinin kısıtlandığının tespiti ve yerindiği değerlendirilecektir. Ardından süreç içerisinde çokça zikredilen ve kısıtlamalara dayanak olarak gösterilen Umumi Hıfzıssıhha Kanununun, İl İdaresi Kanununun ve Kabahatler Kanununun durumu incelenecektir. Son olarak da uluslararası hukuk açısından Covid-19 önlemlerinin değerlendirilmesi yapılacaktır.

I. TEMEL HAK VE ÖZGÜRLÜKLERİN SINIRLANDIRILMASININ TÜRK ANAYASA'SINDAKİ YERİ

Covid-19 salgını Çin'den başlayarak¹ zaman içerisinde dünyayı sarmıştır. Hastalığın yayılma hızı ve öldürücülüğü dikkate alınarak tüm dünyada tıp biliminin ışığında tedbirler alınmaya başlamıştır. Türkiye Cumhuriyeti olarak bizim de salgına karşı aldığımız çeşitli tedbirler yaşantımızda hala etkilerini göstermektedir. Süreç içerisinde alınan tedbirlere genel çerçevede bakıldığında sokağa çıkma yasakları, seyahat kısıtlamaları, işyerlerinin kapatılması, icra işlemlerinin durdurulması, eğitim hakkının kısıtlanması, işçilerin çıkarılması yasağı, ibadet yerlerinin kapatılması, özel hayatın gizliliği, konut dokunulmazlığı, toplantı ve gösteri yürüyüşü hakkı gibi temel hak ve özgürlüklere kısıtlamalar getirildiğini görmek mümkündür. Konu başlığımız nezdinde inceleyeceğimiz husus 1982 Anayasası'nın temel hak ve özgürlükleri kısıtlamada öngördüğü iki ayrı sistem içeren 13. ve 15. maddeleri olacaktır.²

¹ Esra, KATIMAN, “Kovid-19 Olgusu Çerçevesinde, Bir Salgın Hastalığın Menşei Olan Devletin Uluslararası Sorumluluk Hukuku Kuralları Bakımından Durumu”, İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 2020, S. 11/2, s. 441.

² Kemal, GÖZLER, “Korona Virüs Salgınıyla Mücadele İçin Alınan Tedbirler Hukuka Uygun Mu? (2)” Erişim Tarihi: Ağustos 08, 2021, <https://www.anayasa.gen.tr/korona-2.htm>.

A. 1982 Anayasası'nın Temel Hak ve Özgürlükleri Kısıtlamada Öngördüğü İki Ayrı Sistem İçeren 13. ve 15. Maddeleri

Türkiye Cumhuriyeti 1982 Anayasası ışığında temel hak ve özgürlükler ancak olağan dönem için 13. madde veya olağanüstü dönem için ise 15. madde uyarınca kısıtlanabilir. Olağan dönem için temel hak ve özgürlüklerin kısıtlanması sıkı kümülatif şartlara tabi tutulmuştur.

Olağanüstü dönem açısından sınırlamaların daha kolay getirilebilecek olması da durumun olağanüstülüğünün doğal sonucudur. Türkiye açısından değerlendirilmesi gereken bir diğer Anayasa maddesi ise olan olağanüstü hal ilan etme yetkisini Cumhurbaşkanı'na veren Anayasa'nın 119. maddesidir:

“Cumhurbaşkanı; savaş, savaşı gerektirecek bir durumun başgöstermesi, seferberlik, ayaklanma, vatan veya Cumhuriyete karşı kuvvetli ve eylemli bir kalkışma, ülkenin ve milletin bölünmezliğini içten veya dıştan tehlikeye düşüren şiddet hareketlerinin yaygınlaşması, anayasal düzeni veya temel hak ve hürriyetleri ortadan kaldırmaya yönelik yaygın şiddet hareketlerinin ortaya çıkması, şiddet olayları nedeniyle kamu düzeninin ciddi şekilde bozulması, tabii afet veya tehlikeli salgın hastalık ya da ağır ekonomik bunalımın ortaya çıkması hallerinde yurdun tamamında veya bir bölgesinde, süresi altı ayı geçmemek üzere olağanüstü hal ilan edebilir...” Anayasa, m.119

Madde lafzından da anlaşılacağı üzere, tehlikeli salgın hastalık durumunda Cumhurbaşkanı olağanüstü hâl ilan edebilir. Olağanüstü hâl ilanının TBMM tarafından onaylanması ile de olağanüstü hal yürürlüğe girecektir. Anayasa'nın 15. maddesine baktığımızda:

“Savaş, seferberlik veya olağanüstü hallerde, milletlerarası hukuktan doğan yükümlülükler ihlal edilmemek kaydıyla, durumun gerektirdiği ölçüde temel hak ve hürriyetlerin kullanılması kısmen veya tamamen durdurulabilir veya bunlar için Anayasada öngörülen güvencelere aykırı tedbirler alınabilir.

Birinci fıkrada belirlenen durumlarda da, savaş hukukuna uygun fiiller sonucu meydana gelen ölümler dışında, kişinin yaşama hakkına, maddi ve manevi varlığının bütünlüğüne dokunulamaz; kimse din, vicdan, düşünce ve kanaatlerini açıklamaya zorlanamaz ve bunlardan dolayı suçlanamaz; suç ve cezalar geçmişe yürütülemez; suçluluğu mahkeme kararı ile saptanıncaya kadar kimse suçlu sayılamaz.” Anayasa, m.15

Anayasa'nın 15. maddesinin birinci fıkrası çerçevesinde kişinin yaşama hakkına, maddi ve manevi varlığının bütünlüğüne dokunulamaz; kimse din, vicdan, düşünce ve kanaatlerini açıklamaya zorlanamaz ve bunlardan dolayı suçlanamaz; suç ve cezalar geçmişe yürütülemez; suçluluğu mahkeme kararı ile saptanıncaya kadar kimse suçlu sayılamaz. Anayasa'nın 15. maddesi, madde metninde sayılan sınırlar dışındaki temel hak ve özgürlüklerin kısıtlanması için uygulanabilir.

Türkiye’de anlatılan çerçevede olağanüstü hâl kararı alınmış olsa idi, olağanüstü hal ilanının ardından olağanüstü hal Cumhurbaşkanlığı Kararnameleri ile; Covid-19 salgınına önlem olarak alınan sokağa çıkma yasakları, seyahat kısıtlamaları, işyerlerinin kapatılması, icra işlemlerinin durdurulması, eğitim hakkının kısıtlanması, işçilerin çıkarılması yasağı, ibadet yerlerinin kapatılması, özel hayatın gizliliği, konut dokunulmazlığı, toplantı ve gösteri yürüyüşü hakkı gibi temel hakların da kısıtlanmasının hukuki olarak doğru uygulandığı söylenebilirdi. Ancak Türkiye Cumhuriyeti sınırları içerisinde alınan önlemler olağanüstü hal ilan edilerek olağanüstü hal Cumhurbaşkanlığı Kararnameleri ile alınmamıştır. Bu sebeple tedbirlerin olağan dönem kapsamında alındığının kabulü ve buna göre değerlendirilmesi gerekmektedir. Anayasa’nın 13. maddesi bu noktada kıymet arz etmektedir:

“Temel hak ve hürriyetler, özlerine dokunulmaksızın yalnızca Anayasanın ilgili maddelerinde belirtilen sebeplere bağlı olarak ve ancak kanunla sınırlanabilir. Bu sınırlamalar, Anayasanın sözüne ve ruhuna, demokratik toplum düzeninin ve lâik Cumhuriyetin gereklerine ve ölçülülük ilkesine aykırı olmaz.” Anayasa, m.13

Anayasa’nın 13. maddesi lafzında, sıkı şartlar diye bahsini ettiğimiz sınırlardan bahsetmektedir. İlk olarak kanunla sınırlandırılma şartının varlığından bahsedilmiştir. Türkiye açısından bu şart incelendiğinde kısıtlamaların büyük çoğunluğunun kanuni bir dayanağı olmadığı görülecektir. Örneğin İçişleri Bakanlığı genelgesi ile alınan sokağa çıkma yasakları kararlarının temel hak ve özgürlükleri sınırlandırdığı düşünüldüğünde 13. maddede bahsi geçen kanunilik şartını taşımadığı da açıktır.

Anayasa’nın özü ve ruhuna kısmından anlaşılması gereken ise Anayasa’da geçen temel hak ve özgürlüklerin kısıtlanması için sayılan sebeplerin ilgili maddelerde hükümlerinde temel hakları kısıtlanma nedeni olarak sayılmış olması gerekmektedir. Ancak ne mülkiyet hakkını ne seyahat özgürlüğünü ne de diğer kanun maddelerinin kısıtlanma şartlarında genel sağlık sebebiyle bir kısıtlama öngörülmemiştir. İlgili kanun maddeleri üçüncü konu başlığında daha detaylı incelendiğinde genel sağlık nedeniyle bir kısıtlamanın öngörülmediği de daha açık şekilde görülecektir.

Yine aynı şekilde alınan önlemlerin alınış şekli ve içerikleri, ölçülülük durumları demokratik toplum düzeni açısından tartışılmaya muhtaçtır. Örneğin Hayat Eve Sığar³ uygulaması ile bireylerin konum bilgilerine her an erişilmesi, hastalığa yakalanan ya da temaslı kişilerin konum bilgisi ile takip edilmesi, kapalı alanlara HES kodu ile girilmesi gibi hususların demokratik toplum düzeni açısından değerlendirilmesinin yapılması gerekir. Tüm bunlara ek olarak işçi çıkarma

³ İstanbul Barosu Bilişim Hukuku Komisyonu Yapay Zekâ Çalışma Grubu, “Covid-19 Pandemisinde Dijital Dönüşüm ve Hukuk”, Özel Rapor, 2021, s. 16.

yasağı,⁴ işçilerin çalışma saatleri ve alacaklarının durumu,⁵ işverenlerin alması gereken önlemlerin zorunluluğu,⁶ çeşitli alanlarda faaliyet gösteren işletmelerin saat sınırlamalarına tabi tutulmalarına rağmen bazı işletmelerin tutulmaması, sözleşmeler açısından mücbir sebep durumu, icra işlemlerinin ertelenmesi gibi her bir tedbir kararı ayrı ayrı kanunilik, ölçülülük ve tedbir kararlarının alınış şekilleri açısından Anayasa'nın 13. maddesi kapsamında değerlendirilmeye muhtaçtır.

B. Anayasa'nın Olağan ve Olağanüstü Hallerde Temel Hak ve Özgürlükleri Kısıtlanmasına İlişkin Maddelerinin Covid-19 Sürecinde Uygulanma Şekli

Türkiye açısından Anayasa'nın ilgili maddelerinin uygulanması yolunda sınırlamalar olduğu görülmektedir. Öncelikle Anayasa'nın 119. maddesine dayanarak Cumhurbaşkanı'nın olağanüstü hal ilan etmediği ve bu sebeple de Anayasa'nın 15. maddesinin uygulanamayacağı açıktır. Buna istinaden ancak Anayasa'nın 13. maddesi uygulama alanı bulacaksa da izah edilen nedenler neticesinde Anayasa'nın 13. maddesinin de uygulanmasının hukuka uygun olarak yürütülmediği görülmektedir. Türkiye açısından olağanüstü hal ilan edilip Cumhurbaşkanlığı Kararnameleri ile tedbir kararları alındığında alınan önlemler hukuka uygun temele oturtulabilirdi. Ancak temel hak ve özgürlüklerin kısıtlanmasında olağan yolun izlendiğinin ve olağan yol açısından da tedbirlerin hukuka aykırı uygulanmasının izah edilebilir bir yanı bulunmamaktadır. Zira Anayasa bu tür küresel sorunları engellemek amacıyla alınan önlemlerin hukuki temele oturtulması için iki yol sunmaktadır. Hangi yolun seçildiğinden ziyade seçilen yolun hukuka uygun ilerletilememesi ülkemiz açısından sorunun doğuş noktasıdır. Alınan tedbirlerin ilerleyen süreçte ulusal yargı organlarında iptal edilmesi ve yargı organlarının hakları ihlal edilenler lehine tazminata hükmedilmesi kaçınılmazdır. İlk derece mahkemeleri bu hususa dikkat etmese dahi Anayasa Mahkemesi bireysel başvuru yolu ile kanuni dayanaktan yoksun uygulanan yaptırımlar nedeniyle temel hakların ihlal edildiği kararları verebilecektir. Anayasa Mahkemesince de ihlal kararları verilmediği takdirde uluslararası mahkemelerde hukuka ve usule aykırı olarak alınan önlemlerin sonucu olarak temel hak ve özgürlükler açısından ihlal kararları verilmesi sonucu doğacaktır. Çünkü tedbirlerin tıbbi olarak gerekliliğinden ziyade hukuk devleti olan Türkiye Cumhuriyeti açısından öncelikle hukukilik sorunu çözümlenmelidir. Bu sorunun büyük bir hukuksuzluk sorununa dönüşmesi bu şekilde devam ettiği takdirde kaçınılmazdır.

⁴ Seda, ONAR, “Koronavirüsün İş Hukukuna Etkisi”, Mezuniyet Projesi, İstanbul T.C. Maltepe Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İstanbul, Temmuz 2020, s. 19.

⁵ Gaye, BAYCIK, “Ankara Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projesi Sonuç Raporu”, Ankara Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri, ANKARA, 2020, s. 11.

⁶ Zehra Gizem, ATEŞ, “Covid-19'un İşverenin İş Sağlığı ve Güvenliği Konusunda Alması Gereken Önlemlere Etkisi”, İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, S. 19/38, Covid-19 Hukuk Özel Sayısı, s. 166.

II. COVID-19 SALGINI SÜRESİNCE BİREYLERİN HANGİ TEMEL HAK VE ÖZGÜRLÜKLERİNİN KISITLANDIĞININ TESPİTİ VE YERİNDİĞİ DEĞERLENDİRİLMESİ

A. Anayasa 35. Madde Açısından

Bir temel hak ve özgürlüğün olağan dönemler içinde sınırlanabilmesi için Anayasa'nın ilgili maddelerinde sayılan kısıtlama sebepleri içerisinde kısıtlanma gerektirecek durumun zikredilmiş olması gerekmektedir. Anayasa'nın 13. maddesi bu hususa özellikle vurgu yapmaktadır. Alınan tedbirler kapsamında değerlendirildiğinde bireylerin kısıtlanan haklarının temellerini oluşturan Anayasa maddelerine daha detaylı baktığımızda:

Anayasa'nın 35. maddesi:

Madde 35 - *“Herkes, mülkiyet ve miras haklarına sahiptir. Bu haklar, ancak kamu yararı amacıyla, kanunla sınırlanabilir. Mülkiyet hakkının kullanılması toplum yararına aykırı olamaz.”*

Hükmü dikkate alındığında mülkiyet hakkından ve mülkiyet hakkının hangi şartlar altından sınırlanabileceğinden bahsedildiği görülecektir. Örneğin Covid-19 salgın sürecinde işyerlerinin kapatılması kararı mülkiyet hakkını doğrudan ilgilendirmektedir. Olağanüstü hal ilanı ile işyerlerinin kapatılması karar alındığı takdirde Anayasa'nın 13. maddesi değil 15. maddesi uygulanacağı için alınan tedbir kararları hukuka uygun olacaktır. Ancak olağanüstü hal kararı alınmadığı için 13. madde kapsamında gerçekleşen kısıtlama kararları için ilgili madde hükmünde sayılan sebepler arasından küresel sağlık sorunları olması gerekmektedir. 35. madde lafzından anlaşılacağı üzere genel sağlığa dair bir kısıtlama nedeni sayılmamıştır. Bu nedenle aslında kısıtlama kararları kanunla alınmış olsa dahi kısıtlamalar 13. maddede yer alan; *“Anayasanın ilgili maddelerinde belirtilen sebeplere bağlı olarak ve ancak kanunla sınırlanabilir”* olmasından dolayı 35. maddede de sağlık nedeniyle bir kısıtlama zikredilmediğinden yine hukuka aykırı olarak alınan bir temel hak ve özgürlüğün kısıtlanması kararından bahsedilmesi gerekecektir. Çünkü öncelikle 35. maddede genel sağlık nedeniyle bir sınırlama olabileceği belirlenmesi yapılmış olmalıdır. Ancak böyle bir neden zikredilmişse kanunla 35. madde açısından mülkiyet hakkı sınırlanabilecektir. Ancak görüldüğü üzere mülkiyet hakkı sayılan şartlar altında kanun dahi çıkarılsa 35. maddede sayılan nedenler arasında sayılmadığından ve bu şartlar altında kanunilik şartını taşısa dahi *“Anayasanın ilgili maddelerinde belirtilen sebeplere bağlı olarak”* hükmüne istinaden 13. maddeye aykırı olacağı için sınırlandırılmaz.

B. Anayasa 48. Madde Açısından

Alınan önlemlerle ilişkili olan bir diğer Anayasal temel hak ve özgürlük Anayasa'nın 48. maddesinde düzenlenen çalışma ve sözleşme hürriyetidir. 48.

madde özellikle işçi çıkarma yasağı, işyerlerinin kapatılması ve sözleşmeler ile yakından ilgilidir. Ancak neredeyse tüm tedbir kararlarının bir şekilde bahsi geçen çalışma ve sözleşme hürriyeti hususu ile olan ilişkisi olduğu bir gerçektir.

Madde 48 - “Herkes, dilediği alanda çalışma ve sözleşme hürriyetlerine sahiptir. Özel teşebbüsler kurmak serbesttir. Devlet, özel teşebbüslerin milli ekonominin gereklerine ve sosyal amaçlara uygun yürümesini, güvenlik ve kararlılık içinde çalışmasını sağlayacak tedbirleri alır.”

35. madde açısından vurgu yapılan “Anayasanın ilgili maddelerinde belirtilen sebeplere bağlı olarak” hükmü doğrultusunda 13. maddeye aykırılık yine 48. madde açısından da geçerlidir. 48. madde incelendiğinde kısıtlama getirme bir yana, aksine konun koyucu 48. madde ile devlete çalışma ve sözleşme hürriyetini koruma görevi vermiştir.

Türkiye nezdinde dayanaktan yoksunluk tartışmasına müsait olan her kısıtlama kararının, bireylerin çalışma ve sözleşme hürriyetlerini ihlal ettiği kanıksanamayacak bir gerçektir. Çünkü yaşanan süreçte sokağa çıkma yasakları, bazı sektörlerde işyerlerinin kapalı tutulması, seyahat yasakları, yurtdışından gelenlere zorunlu karantina kararları insanların işe gidememesine neden olmuştur. İmzalanmış sözleşmelerin iptal edilmesi veya uyarlanmak zorunda kalınması,⁷ sözleşmelerin mücbir sebep⁸ kapsamına sokulmak zorunda kalınması, işçi çıkarma yasakları da sözleşme hürriyeti açısından önemlidir. Tedbir kararları bu şekilde daha yakından incelendiğinde, dolaylı da olsa bahsi geçen tedbir kararlarının çalışma ve sözleşme hürriyetini de kısıtladığı açıktır. Alınan tedbir kararları aslında zincirlerin halkası şeklinde ilerlemekte ve yalnızca tek bir hakkın ihlaline neden olmamaktadır. O yüzden de hukuka aykırı alınan her bir tedbir kararı yalnızca bir hakkı ihlal etmemekte daha geniş bir ihlale neden olmaktadır.

C. Anayasa 23. Madde Açısından

Özellikle karantina kararları, sokağa çıkma yasakları ve şehirlerarası seyahat yasakları açısından ise karşımıza Anayasa’nın 23. maddesi çıkmaktadır.

Madde 23 - “Herkes, yerleşme ve seyahat hürriyetine sahiptir. Yerleşme hürriyeti, suç işlenmesini önlemek, sosyal ve ekonomik gelişmeyi sağlamak, sağlıklı ve düzenli kentleşmeyi gerçekleştirmek ve kamu mallarını korumak; Seyahat hürriyeti, suç soruşturma ve kovuşturması sebebiyle ve suç işlenmesini önlemek; Amaçlarıyla kanunla sınırlanabilir. (Değişik fıkra: 7/5/2010-5982/3 md.) Vatandaşın yurt dışına çıkma hürriyeti, ancak suç soruşturması

⁷ Özlem, ACAR ÜNAL, “Covid-19 Virüsünün Sözleşmelere Etkisinin TBK md.138 Hükmü Çerçevesinde Değerlendirilmesi”, Koronavirüs Döneminde Güncel Hukuki Meseleler Sempozyumu Tam Metin Bildiri Kitabı, İSTANBUL, 2020, s. 324.

⁸ Şahin, AKINCI, “Korona Virüs (Covid 19) Salgınının Hukukî İlişkilere Etkisi”, İstanbul Ticaret Üniversitesi Rapor, İstanbul, 2020, s. 42.

veya kovuşturması sebebiyle hâkim kararına bağlı olarak sınırlanabilir. Vatandaş sınır dışı edilemez ve yurda girme hakkından yoksun bırakılamaz.”

Bireylerin seyahat özgürlüklerinden bahsedilen 23. maddede seyahat özgürlüğünün; “suç soruşturma ve kovuşturması sebebiyle ve suç işlenmesini önlemek amacıyla” sınırlandırılabilir olması bahsetmektedir. Görüldüğü üzere seyahat hürriyeti sağlık nedeni ile sınırlandırılmaz. Çünkü izah edildiği üzere sayılan sınırlama nedenleri arasında genel sağlık nedeni yer almamaktadır. Ancak şehirlerarası seyahat kısıtlamaları ülkemiz açısından genel sağlık nedeni ile kısıtlanmıştır.

Açıklanan nedenler de göz önüne alındığında hukuk devleti olan Türkiye Cumhuriyeti açısından alınan tedbir kararlarının hukuka aykırı olarak alınmış olmasının izahı mümkün değildir. Belirtmek gerekir ki Anayasa’nın yol gösterdiği 15. madde kapsamında bu kısıtlama kararları alınmış olsa idi şu an bu tartışmanın başka boyutta yapılması gerekecekti. Ancak şu an ki durumda öncelikle alınan kararların hukukiliğinden daha önce kararların alınmasının hukukiliği tartışma konusu yapılmak zorunda kalınmaktadır. Alınan tedbir kararlarının tıbben gerekli olması hukuki anlamda usulün çiğnenmesi anlamına gelemez. Böyle bir durumun kabulü her halin keyfi olarak temel hak ve hürriyetleri sınırlamada kullanılması sonucunu doğurur. Böyle bir sonucun doğmasının da gerek hukuk devleti ilkesi gerekse modern devlet sistemleri ile bağdaşması mümkün değildir.

III. 1593 SAYILI UMUMİ HIFZISSİHHA KANUNU VE 5442 SAYILI İL İDARESİ KANUNU VE 5326 SAYILI KABAHAHLER KANUNU

A. 1593 Sayılı Umumi Hıfzıssıhha Kanunu

İl Umumi Hıfzıssıhha Meclisleri alınan maske takma zorunluluğu ve sokağa çıkma yasağı kararlarını 1593 Sayılı Umumi Hıfzıssıhha Kanunu’nu dayanak göstererek almaktadır. Özellikle ilgili kanunun 27’nci, 72’nci ve 57’nci maddelerine dayandırılan kararların öncelikle ilgili kanun maddeleri incelenerek değerlendirilmesinin yapılması gerekmektedir. İlk olarak tüm kanunu ilgilendiren, kanuna aykırı hareket edenlere uygulanacak yaptırımlara ilişkin olan 282. madde incelendiğinde:

“Bu Kanunda yazılı olan yasaklara aykırı hareket edenler veya zorunluluklara uymayanlara, fiilleri ayrıca suç oluşturmadığı takdirde, 250 TL’den 1000 TL’ye kadar (Uygulamada 2020 takvim yılı için idare tarafından yapılan yeniden değerlendirme gereğince 900 TL’den 3150 TL’ye kadar idari para cezası verildiği gözlemlenmiştir.) idarî para cezası verilir.” 1593, m.282

Madde hükmünde özellikle; “Bu kanunda yazılı olan yasaklara aykırı hareket edenler veya zorunluluklara uymayanlar...” kısmı önem arz etmektedir.⁹

⁹ Yargıtay 19. Ceza Dairesi 2020/4354 E., 2020/14250 K., s. 5.

Kanun lafzından anlaşılması gereken yasakların ilgili kanunda yer alması durumunda yaptırımın uygulanabileceğidir. Şimdi yaptırımlara dayanak olarak sunulan kanun maddelerini incelememiz gerekmektedir. İlk olarak 27. madde ile başlayacak olursak:

“Umumi hıfzıssıhha meclisleri mahallin sıhhi ahvalini daima nazarı dikkat önünde bulundurarak şehir ve kasaba ve köyler sıhhi vaziyetinin ıslahına ve mevcut mahzurların izalesine yarayan tedbirleri alırlar. Sari ve salgın hastalıklar hakkında istihbaratı tanzim, sari ve içtimai hastalıklardan korunmak çareleri ve sıhhi hayatın faydeleri hakkında halkı tenvir ve bir sari hastalık zuhurunda hastalığın izalesi için alınan tedbirlerin ifasına muavenet eylerler.” 1593, m.27

Maddenin dili her ne kadar eski olsa da bahsedilen husus, umumi hıfzıssıhha meclislerinin salgın hastalıklar karşısında tedbir alabilmesine dair yetki vermesinden ibarettir. Ancak bu noktada temel hak ve özgürlükleri kısıtlayan tedbirlerin de alınması sorun teşkil etmektedir. Umumi hıfzıssıhha meclisleri ancak temel hak ve özgürlükleri kısıtlamayan tedbir kararlarını alabilir. Çünkü Anayasa üst başlıklarda açıklandığı üzere temel hak ve özgürlüklerin kısıtlanmasını sıkı şartlara bağlamıştır. Bu şartların ortak bir sonucu olarak temel hak ve özgürlüklerin kısıtlanması geniş yorumlanamaz. Geniş yorumlandığı takdirde ihlallerin de aynı oranda genişlemesi kaçınılmaz olarak karşımıza çıkar. Bu açıdan bakıldığında temel hakların sınırlandırılması için bu kanuna dayanılması da kabul edilemez. Yasakların kanunla düzenlendiği takdirde dahi açıkça koyulması gerekirken ilgili kanunda dayanak olarak gösterilen 27. maddede böyle bir açıklığın da bulunmadığı aşikardır. Yine 282. maddede bahsedildiği üzere bu tedbirler için zaten ilgili kanunda yer alan tedbirler uygulama alanı bulabilir. Ancak uygulamada idarece alınan kısıtlama kararlarından ne sokağa çıkma yasaklarının ne de maske takma zorunluluğu ilgili kanunda yer almamaktadır.

Bir diğer dayanak olarak öne sürülen madde ise Umumi Hıfzıssıhha Kanunu'nun 72. maddesidir:

“57 nci maddede zikredilen hastalıklardan biri zuhur ettiği veya zuhurundan şüphelenildiği takdirde aşağıda gösterilen tedbirler tatbik olunur:

1-Hasta olanların veya hasta olduğundan şüphe edilenlerin ve hastalığı neşrünü tamim eylediği tetkikatı fenniye ile tebeyyün edenlerin fennen icap eden müddet zarfında ve sıhhat memurlarınca hanelerinde veya sıhhi ve fenni şartları haiz mahallerde tecrit ve müşahede altına vaz'ı.

2-Hastalara veya hastalığa maruz bulunanlara serum veya aşı tatbiki.

3-Eşhas, eşya, elbise, çamaşır ve binaların ve fennen intana maruz olduğu tebeyyün eden sair bilcümle mevaddın fenni tathiri.

4-Hastalık neşreden haşarat ve hayvanatın itlafi.

5-Memleket dahilinde seyahat eden eşhasın icap eden mahallerde muayenesi ve eşyalarının tathiri.

6-Hastalığın sirayet ve intişarına sebebiyet veren gıda maddelerinin sarf ve istihlakinin men'i.

7-Dahilinde sari ve salgın hastalıklardan biri zuhur eden umumi mahallerin tehlike zail oluncaya kadar set ve tahliyesi.” 1593, m.72

72. madde aynı zamanda 57. maddeye de atıf yapmaktadır. Bu sebeple iki maddenin birlikte değerlendirilmesi gerekir. Bu sebeple 57. maddeyi de incelediğimizde:

“Kolera, veba (Bübön veya zatürree şekli), lekeli humma, karahumma (hummayı tiroidi) daimi surette basil çıkaran mikrop hamilleri dahi - paratifoit humması veya her nevi gıda maddeleri tesemmümatı, çiçek, difteri (Kuşpalazı) - bütün tevkiatı dahi sari beyin humması (İltihabı sahayai dimağii şevkii müstevli), uyku hastalığı (İltihabı dimağii sari), dizanteri (Basilli ve amipli), lohusa humması (Hummai nıfası) ruam, kızıl, şarbon, felci tıfli (İltihabı nuhai kuddamii sincabii haddi tıfli), kızamık, cüzam (Miskin), hummai racia ve malta humması hastalıklarından biri zuhur eder veya bunların birinden şüphe edilir veyahut bu hastalıklardan vefiyat vuku bulur veya mevtin bu hastalıklardan biri sebebiyle husule geldiğinden şüphe olunursa aşağıdaki maddelerde zikredilen kimseler vak'ayı haber vermeğe mecburdurlar. Kudurmuş veya kuduz şüpheli bir hayvan tarafından ısırılmaları, kuduzla müptela hastaların veya kuduzdan ölenlerin ihbarı da mecburidir.” 1593, m.57

Maddeler birlikte ele alındığında 72. maddenin hangi tedbirlerin alınabileceğini, 57. maddenin ise hangi hastalıklar için bu tedbirlerin alınabileceğini gösterdiği görülmektedir. Öncelikle belirtmek gerekir ki 72. maddede sayılan nedenler arasında sokağa çıkma kısıtlamaları, maske zorunluluğu ya da alınan diğer tedbirler yoktur. Olmaması da normaldir. 1930 tarihli bir kanunun revize edilmemiş olması nedeniyle günümüz koşullarındaki tedavi ve tedbir yöntemlerine uygun olmaması yadsınmamalıdır. Yine aynı şekilde değerlendirildiğinde 57. maddede birçok salgın hastalık sayılmasına rağmen 2019 yılında çıkan bir salgın hastalığın adının yer almıyor olması da şaşırtılması gereken bir durum değildir.

Ayrıca belirtmek gerekir ki 72. maddede “zikredilen hastalıklardan biri zuhur ettiği veya zuhurundan şüphelenildiği takdirde” şekli ile yer alan şart ile tedbirlerin kimlere uygulanabileceğinin de sınırı çizilmiştir. Türkiye açısından uygulamaya bakıldığında maske takma yasakları ve sokağa çıkma yasakları¹⁰ için yine böyle bir şartın aranmadığı ve ülke genelinde hastalık şüphesi olmayanlara dahi uygulandığı görülmektedir.

¹⁰ Mine, KASAPOĞLU TURHAN, “Covid-19 Pandemisinde İlan Edilen Sokağa Çıkma Yasaklarının İdare Hukuku Yönüyle Değerlendirilmesi”, İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 2020, S. 11/2, s. 557.

57. madde açısından ise madde kapsamında gerek salgın hastalık ibaresine yer verilmeyerek gerek genişletici ifadeler kullanılmayarak kanun koyucunun iradesinin sayma yöntemini kullanmak olduğunu göstermektedir. Bu nedenle de kanunilik ve belirlilik ilkelerinin gereği olarak Covid-19 hastalığı bu madde kapsamında varsayılmaz. Yorum yapılarak da bir hastalığın kanunda maddesine sokulamayacağı düşünüldüğünde ilgili madde hükmüne dayanılamayacağı değerlendirilmesinin de isabetli olduğu görülecektir. Bu şekliyle alınan tedbirlerin Umumi Hıfzıssıhha Kanunu'na dayandırılarak uygulanması hukuken kabul edilemez.

Umumi Hıfzıssıhha Kanunu ile ilgili son olarak değinilmesi gereken bir diğer madde ise 64. maddedir:

“57 nci maddede zikredilenlerden başka her hangi bir hastalık istilai şekil aldığı veya böyle bir tehlike baş gösterdiği takdirde o hastalığın veya her hangi bir hastalık şeklinin memleketin her tarafında veya bir kısmında ihbarı mecburi olduğunu neşri ilâna ve o hastalığa karşı bu kanunda mezkûr tedbirin kaffesini veya bir kısmını tatbika Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekaleti salahiyettardır.” 1593, m.64

Kanunun lafzında kanunda zikredilen tedbirlerin bir kısmının ya da tamamının, 57. maddede geçmeyen ülke çapında bir salgın hastalık durumunda uygulanabilmesine ilişkin yetki verdiği görülmektedir. Önem arz eden ilk hususu kanunda zikredilen tedbirler kısmı oluşturmaktadır. Daha önce de bahsedildiği üzere kanunda sayılan tedbirler arasında sokağa çıkma yasakları ve maske takma zorunlulukları bulunmamaktadır. Bu nedenle 64. maddeye dayandırılarak yine bahsi geçen tedbirlerin alınması mümkün değildir. İlgili madde ancak Covid-19 salgınının 57. maddede sayılmamasına rağmen ülke çapında bir küresel salgın olması nedeniyle kanunda yer alan tedbirlerin Covid-19 salgın sürecinde uygulanmasına imkan vermektedir. Bahsi geçmeyen tedbirlerin ise uygulanması açısından yeterli değildir. Ayrıca 64. maddenin son kısmında tedbirleri alma kararının Sağlık Bakanlığına verildiği görülmektedir. Uygulamada tedbir kararları İçişleri Bakanlığınca alınmaktadır. Bu açıdan da kanuna aykırılık olduğu görülmektedir.

Sonuç olarak 1930 tarihli Umumi Hıfzıssıhha Kanunu'nun günümüz koşullarına uygun hale getirilmeden küresel boyutta bir hastalığa ve hastalığı önlemek için alınacak tedbirlere dayanak olması mümkün değildir. Dayanak olarak zikredilen kanun maddeleri de göstermektedir ki gerekli düzenlemeler olmadan ilgili kanuna dayanarak alınan tedbir kararları uygulandığında, tedbir kararlarının hukuka aykırılığı sonucu ortaya çıkacaktır.

B. 5442 Sayılı İl İdaresi Kanunu 11-C Maddesi

“İl sınırları içinde huzur ve güvenliğin, kişi dokunulmazlığının, tasarrufla müteallik emniyetin, kamu esenliğinin sağlanması ve önleyici kolluk yetkisi valinin ödev ve görevlerindedir. Bunları sağlamak için vali gereken karar ve tedbirleri alır”. 5442, m.11-C

5442 Sayılı kanunun 11/C maddesine bakıldığında valilere sağlık sebebiyle herhangi bir temel hak ve özgürlüğü sınırlama yetkisi verilmemiştir. Temel hak ve özgürlükleri kısıtlama yetkisi ancak kanunla verilebilir. Kısıtlama yetkisi verilirken yine aynı şekilde açıkça tedbirlerin sınırlarının ve alınacak tedbir kararlarının şartlarının da belirlenmiş olması gerekmektedir. Madde hükmünde bu hususlara ilişkin bir yetki verilmediği görülmektedir. Anayasa'nın 13. maddesi de göz önüne alındığında Vali temel hak ve özgürlüklerle ilgili olmayan tedbirleri alabilir. Ancak temel hak ve özgürlükleri kısıtlayan tedbir kararları ancak kanunla ve ilgili kanun maddelerinde sayılan sebepler çerçevesinde alınabilir. İdarece temel hak ve özgürlükleri kısıtlayan tedbir kararları alınamaz. Sayılan sebepler nedeniyle de İl İdaresi Kanunu'na dayanarak Valilerce alınan tedbir kararları temel hak ve özgürlüklerin sınırını aştığı zaman hukuka aykırı olacaktır.

C. 5326 Sayılı Kabahatler Kanunu

Madde 32 - “(1) Yetkili makamlar tarafından adli işlemler nedeniyle ya da kamu güvenliği, kamu düzeni veya genel sağlığın korunması amacıyla, hukuka uygun olarak verilen emre aykırı hareket eden kişiye yüz Türk Lirası idarî para cezası verilir. Bu cezaya emri veren makam tarafından karar verilir.

(2) Bu madde, ancak ilgili kanunda açıkça hüküm bulunan hallerde uygulanabilir.

(3) 1.3.1926 tarihli ve 765 sayılı Türk Ceza Kanununun 526 ncı maddesine diğer kanunlarda yapılan yollamalar, bu maddeye yapılmış sayılır.”

Kabahatler Kanunu açısından değerlendirilmesi gereken husus tedbirler neticesinde kesilen cezaların durumudur. Kolluk kuvvetince uygulanan cezaların tutanaklarının, genel anlamda Kabahatler Kanunu'nun 32. maddesine dayandırıldığı görülmektedir. Öncelikle maddenin ilk fıkrasında “hukuka uygun olarak verilen emre aykırı hareket eden kişiye” idari para cezası yaptırımının uygulanacağını belirtmektedir. İzah edildiği üzere alınan kararların birçoğunun hukuka uygun olarak alınmadığı düşünüldüğünde, Kabahatler Kanunu'na dayanılarak kesilen cezaların da dayanağının olmadığı sonucuna varılacaktır. Zincirleme şekilde ilerlediğinden yazılan cezaların da bu nedenlerle iptal edilmesi gerekecektir.

Yine bir başka hususta kesilen cezaların belirli olmamasıdır. Bazı tutanaklar açısından 392 TL, 900 TL ve 3150 TL cezalar kesildiği görülmektedir.¹¹ Uygulamada birlik olmaması da hukuk devleti açısından ve hukuki öngörülebilirlik açısından sorun teşkil etmektedir. Görülmektedir ki yalnızca kararların alınış şekillerinde değil aynı zamanda uygulanış şekilleri açısından da sorunlar olduğu görülmektedir.

Genel olarak tedbir kararlarının ve tedbir kararlarına karşı uygulanan idari yaptırımların dayanağı olarak sunulan kanun maddeleri incelendiğinde, dayanak

¹¹ Yargıtay 19. Ceza Dairesi 2020/4354 E., 2020/14250 K., s. 9.

olarak sunulan maddelerin alınan tedbir kararlarının hukuka uygunluğunu sağlamaya yeterli olmadığı kanaatine varılmaktadır. İnceleme sırasında maske takma yasağı, sokağa çıkma yasağı, yurtlarda zorunlu karantina, şehirlerarası seyahat yasağı, bazı iş yerlerinin belli saatlerde veya günlerde kapatılması, okullarda uzaktan eğitime geçilmesi kararları üzerinden gidilmiş olsa da bu tedbirlere ek olarak yine alınan başkaca karar da temel hak ve özgürlükleri sınırlamaktadır. Alınan bu tedbirler kapsamında da varılan sonuç aynen geçerlidir.

IV. ULUSLARARASI HUKUK AÇISINDAN COVID-19 ÖNLEMLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Covid-19 süreci Türkiye’de olduğu gibi tüm dünyada da hala canlı bir süreç olarak varlığını sürdürmektedir. Türkiye açısından alınan tedbirlerin hukukiliği değerlendirmiş olmamıza rağmen sadece bu değerlendirme tek başına yeterli değildir. Türkiye’nin Kıta Avrupası Hukuk Sistemini benimsemiş olması ve birçok kanunun Avrupa devletlerinin kanunlarından devşirildiği düşünüldüğünde Avrupa devletlerinin salgın sürecinde izledikleri hukuki yollara da değinilmesi gerekmektedir. Özellikle Avrupa devletleri nezdinde kısaca alınan tedbirlerin hukukiliğine göz atılacaktır. Daha sonra da alınan tedbirlerin temel hak ve özgürlükleri sınırladığı göz önüne alındığında Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve 1966 tarihli BM Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi açısından alınan tedbirlerin değerlendirilmesi gerekmektedir.

A. Avrupa Devletleri Açısından Covid-19 Salgınına Karşı Alınan Tedbirlerin Kısa Değerlendirmesi ve Uluslararası Hukuk Açısından Türkiye Mukayesesi

Dünya Sağlık Örgütü’nün küresel çapta salgın ilan kararının ardından Avrupa devletleri Anayasalarında yer alan sistemler doğrultusunda hareket planı oluşturmaya başlamışlardır.¹² Avrupa Birliğine üye ülkelerin on bir tanesi olağanüstü hal ilan ederken, iki tanesinin Anayasasında olağanüstü hal statüsüne yer verilmediğinden olağanüstü hal ilan etmemiş veya edememiş, geriye kalan diğer devletler ise olağanüstü hal ilan etmeden süreci kanuni düzenleme ve idari düzenlemelerle yürütme yöntemini seçmişlerdir. Türkiye’de üst başlıklarda detaylıca izah edildiği üzere olağanüstü hal ilan etmediği için olağan yoldan ilerleyen devletlerin arasında yer almaktadır. Görüldüğü üzere olağan veya olağanüstü sistemin seçilmesi devletlerin takdirinde olabilen bir karardır. Ancak özellikle başlangıç aşamasında her devlette hukuki olarak aksaklıkların olduğu görülmektedir. Özellikle olağan dönem yöntemi ile Covid-19 mücadelesini sürdürmeyi tercih eden devletlerin, sürece uygun mevzuat değişikliklerini yapması zaman almıştır. Örneğin Almanya, süreç içerisinde Bulaşıcı Hastalıklar Kanunu’nda ciddi değişiklikler

¹² Murat, GÜREL, “Covid-19 Salgının Şirketler Hukukunda Yarattığı Sorunlar ve Çözüm Önerileri”, Yaşar Hukuk Dergisi, C. 2, S. 2 Özel Sayı 2020, s. 58-59.

yapmıştır. Yine diğer Avrupa devletleri açısından da buna benzer örnekleri görmek mümkündür. Covid-19 salgın sürecinin devletleri hukuken hazırlıksız yakalaması hukuki açıdan sorun teşkil eden kısım değildir. Sorunun asıl çıkış noktası yeterli sürede kanuni düzenlemelerle hukuki zeminin hazırlanılmaması halinde ortaya çıkacak olan hukuki dayanaktan yoksun tedbir kararlarıdır. Aynı zamanda hukuki belirlilikle sürecin yürütülememesi veya çıkan yasal düzenlemelerin çok fazla sayıda ve karışık olması nedeniyle de çeşitli problemler yaşanmıştır. Avrupa devletlerinin özellikle belirlilik ve düzenlemelerin çokluğu noktasında eksiklerinin olduğu söylenebilecek olsa da en azından alınan tedbir kararlarının hukuki dayanağının ivedilikle oluşturulmaya çalışılması ve düzenlemelerin bu hukuki zeminde yürütülmesi açısından bize nazaran başarılı oldukları yadsınamaz bir gerçektir. Hukuk devletleri açısından çok önemli olan hukukilik çatsının ülkemiz adına oluşturulamamış olması maalesef ilerleyen süreçte Türkiye'nin de tarafı olduğu insan haklarına ilişkin uluslararası sözleşmeler kapsamında, Türkiye'yi zora sokacaktır. Avrupa devletleri ile hemen hemen aynı tedbirleri almamıza rağmen hukuki olarak zemini düzgün oluşturmamış olmamızdan dolayı, tedbirlerin gerekli olup olmadıklarına bakılmaksızın, kanuni dayanaktan yoksun tedbirler ile hak ihlallerine sebep olunuyor olması da sorunun Türkiye açısından nedenini oluşturmaktadır.

B. Tedbir Kararlarının Uluslararası Sağlık Hukuku, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve 1966 Tarihli BM Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi Açısından Değerlendirmesi

Covid-19 salgın süreci özellikle uluslararası sağlık hukuku açısından uluslararası mekanizmaların yeterli olmadığını bizlere göstermiştir. Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) çerçevesinde dönen küresel salgınla mücadele ve veri akışı özellikle Covid-19 salgınının başlangıç aşamasında sağlıklı şekilde yürümemiştir. Çin'in verileri sakladığı yönündeki tartışmalar da DSÖ'nün caydırıcı bir örgüt olmadığını gözler önüne sermektedir.¹³ Küresel çapta bir salgının Dünya'yı sadece hastalık olarak değil aynı zamanda küresel ticaret, ülkelerin sınırlarının durumu, uluslararası seyahat, turizm gibi birçok ekonomik alanda etkilediği düşünüldüğünde; daha etkili bir örgütsel yapı altında toplanılması ve daha icrai kararların alınabilir hale getirilmesi de her devlet için daha yararlı olacaktır. Her devletin tüm Dünya'yı kasıp kavuran bir salgın için sorumluluğunun olması da uluslararası salgınla mücadele için yeterli ve karar verici bir örgütlenme yapısı inşa edilmesinin gerekliliğini ortaya koymaktadır. Zira hem aş tedariki hem de sayılan hususlar ve benzerleri için, her devletin salgın ile mücadelede eşit imkana sahip olmadığı düşünüldüğünde uluslararası sağlık hukuku kapsamında sorunların büyük olduğu aşıkardır. Zira herhangi bir devlette dahi hastalığın bitmemesi, yeterli

¹³ Funda, KESKİN ATA, "Covid-19 Pandemisi: Uluslararası Hukuk Açısından Dünya Sağlık Örgütü'ne İlişkin Bir Değerlendirme", Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, C. 76, No. 1, 2021, s. 11.

tedbirlerin alınmıyor olması, hastalığın diğer devletlere de sıçramasına neden olacak ve salgın yeniden küresel boyuta ulaşacaktır. Sonucunda da hem devletler hukuku hem de uluslararası sağlık hukuku açısından sorunlar sürecektir.

C. Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi

Salgının doğurduğu sonuçlar açısından en önemli husus insan hakları boyutundadır. İnsanların temel hak ve özgürlüklerini kısıtlayan her türlü tedbir kararı aslında insan haklarının ihlali içinde potansiyel birer tehdittir. Türkiye'nin de taraf olduğu Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi (AİHS) de kısıtlamalara yönelik birçok hüküm içermektedir. Avrupa Konseyi, üye devletleri salgınla mücadele sürecinde alacakları kısıtlayıcı tedbirler açısından dikkat edilmesi gereken hususlar hakkında bilgilendirici bir rehber yayınlamıştır.¹⁴ Bu hususlardan ilki, ancak savaş veya ulusun varlığını tehdit eden genel tehlike anında kısıtlama kararlarının uygulanabileceği yönündedir. Alınan kararların da yine gerekçeleri ile birlikte Avrupa Konseyi Genel Sekreterliği'ne bildirilmesi gerektiği üye devletlere hatırlatılmıştır.

AİHS nezdinde doğan uyuşmazlıklar Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nde (AİHM) görülmektedir. AİHM bahsi geçen tedbir kararlarına ilişkin sınırları verdiği kararlarında çizmiştir.¹⁵

- AİHM ulusal varlığı tehdit eden genel tehlike kavramının sınırlarını sayma yöntemi ile çizmiştir. Böylelikle kavram suiistimal edilemeyecek hale getirilmiş, içi doldurulmuştur.
- Bir ülkede olağanüstü hâl ilân edilmesiyle tedbirlerin keyfi olarak kullanılmaması gerekmektedir. AİHM keyfiliği engelleyecek ve denetimini yapacak bir ulusal mevzuatın esas alınması gerektiğini vurgulamıştır. Zaten AİHM'in sadece bu konuda değil olağanüstü hal ilanından sonra alınan kararlar açısından genel tavrı, olağanüstü hallerde dahi hukukun üstünlüğünün bakiliği yönündedir. Hukuk devletleri için zaten hukukun her şartta üstün olması gerekir.
- AİHM devletlerin demokratik toplum düzeninden uzaklaşmaması ve alınan tedbir kararları açısından her türlü çaba gösterilerek insan haklarının zedelenmemesi yönünde devletlerin çabalaması gerektiğini belirtmiştir.
- AİHM yine kararlarında salgınla mücadelede alınacak tedbirlerin takdir yetkisinin devletlerde olduğunu ancak kısıtlanacak haklar yönünden ölçülülük, belirlilik ve kanunilik ölçütlerine her şartta bağlı kalınması gerektiğini de özellikle vurgulamıştır.

¹⁴ Cüneyt, YÜKSEL/Deniz, BARANI, "Covid-19 Salgını ve Bulaşıcı Hastalıkların Yarattığı Küresel Krizlerle Mücadelede Uluslararası Hukuk", İstanbul Üniversitesi Yayınevi, İstanbul Hukuk Mecmuası, 78 (2), 2020, s. 32.

¹⁵ Lawless v. Ireland App no App no 332/57 (ECtHR 1961) para 28.

- Devletler tedbir kararlarında ülke çapında bütüne yönelik kararlar almak yerine öncelikle bireysel olarak veya daha küçük kitlelere yönelik önlemler alma yolunu seçmelidirler. Böylelikle daha dar bir çevre için kısıtlamalar yapmış olurlar. Özellikle bütün devletler açısından bakıldığında hastalık sürecinde alınan bütüne yönelik önlemler düşünüldüğünde AİHM tarafından tespiti yapılan önemli bir husustur. Aynı zamanda salgın hastalığın türü açısından bireysel ve kitlesel önlemlerin yararı da ayrı bir tartışma konusu yapılabilir.
- AİHM'in değindiği bir diğer önemli husus ise kişisel verilerin korunması ve özel hayatın gizliliği açısındandır. Zira hemen hemen her devlet telefon uygulamaları ile hastalık kapsamında bireyleri izlemektedir. Konum bilgisine erişmektedir. AİHM devletleri kişisel verilerin korunması ve özel hayatın gizliliği açısından ihlalleri önlemek için gerekli denetim mekanizmalarını kurmaları konusunda uyarmıştır.

AİHM kararlarında genellikle bu hususlara vurgu yapmakla birlikte her somut olayın şartlarına ve devletlerin tedbir kararlarını alırken uyguladıkları yol ve yöntemlere ayrıyeten bakmaktadır. Temel hak ve özgürlükler açısından sayılan sınırlar dışında herhangi bir ihlal olması halinde yeni bir sınırın daha çizilmesi muhtemeldir. Zira süreç hala devam etmekte ve yeni ihlallerin doğmasına ve yeni kararların çıkmasına gebe dir. Ancak belirtmek gerekir ki devletler genel anlamda AİHS ile çizilen sınırların içerisinde kalmak zorundadır. Çünkü aslında AİHM'in uyguladığı ve çizdiği sınırların kaynağını AİHS oluşturmaktadır.

D. 1966 tarihli Birleşmiş Milletler Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi

1966 tarihli Birleşmiş Milletler Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi'nin özellikle 4. maddesi önem arz etmektedir. 4. madde; *“ulusun yaşamını tehdit eden durumlarda devletlerin insan haklarını koruma yükümlülüklerini askıya alabileceklerini”* düzenlemektedir. Avrupa Konseyine bildirimle eş bir bildirim şartı da yine 4. madde de öngörülmektedir. Önlemleri devreye sokan devletler gerekçeleri ile birlikte Birleşmiş Milletler Genel Sekreterliğine geciktirmeksizin aldığı tedbirleri bildirmek zorundadır.

Yine AİHM kararları ile çizilen sınır gibi sözleşme ilkeleri ile temel hak ve özgürlüklerin hangi şartlar altında kısıtlanabileceği belirlenmiştir. Buna göre, alınacak kısıtlayıcı önlemlerin zorunlu¹⁶ olarak toplumu ve kamusal gereksinimleri ilgilendirecek, meşru bir amaç doğrultusunda, orantılı ve çizilen sınırı aşmayacak düzeyde olması gerekir. Ayrıca kısıtlamaların DSÖ kararlarına da uygun olması gerekmektedir. Şu an süreçte etkin rol oynayan DSÖ'nün kararlarının da bu açıdan incelenmesi ve tedbir tavsiyelerinin değerlendirilerek kısıtlama kararlarının

¹⁶ Mazlum Mert, BAVER, *“Covid-19 Salgını Sebebiyle Milletlerarası Yatırım Tahkimine Konu Olabilecek İddia ve Savunmalar”*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, C. 40, S. 2, 2020, s. 952.

bu kapsamda alınması devletler açısından önemlidir. Zira hukuki zemini sağlam ve DSÖ önerileri doğrultusunda alınan kısıtlama kararlarının hem iç hukuk hem de uluslararası hukuk anlamında temellerinin oluşu önemlidir.

Sonuç olarak belirtmek gerekir ki devletler öncelikle iç hukuklarında izledikleri yolu doğru çizmelidirler. Ancak iç hukuk kadar uluslararası hukuk kapsamında da hukuka bağlı kalmak zorundadırlar. Zira tüm dünyayı ilgilendiren bir salgın hastalık sürecinde bir devletin dahi uluslararası hukuk çerçevesinden ayrılmasının hem tıp açısından hem de hukuken sonuçları çok ağır olacaktır. Devletlerin uluslararası hukukun gereği olarak, bireylerin temel hak ve özgürlüklerinin ihlali konusu üzerinde özellikle durmaları gerekir. Çünkü uluslararası sözleşmelerin çizdiği sınırların dışına çıkan devletler, yalnızca kendi ülkesinde değil, insanın insan olmasından doğan temel haklarının ihlaline gidecek bir sürece sebebiyet verecektir. Bu nedenlerle uluslararası anlaşmalar ile çizilen sınırların içerisinde kalınması önemlidir. Aksi takdirde devletlerin ihlal ettikleri haklar açısından uluslararası mahkemelerde yargılanması da kaçınılmaz olacaktır.

E. Türkiye Açısından Uluslararası Anlaşmaların Sınırlarının Değerlendirilmesi

Türkiye özelinde ise uluslararası anlaşmaların sınırları içerisinde kalınması konusunda daha ilk düğme yanlış iliklenmiştir. Bu sebeplerle Türkiye için uluslararası hukuk çerçevesinden önce alınan tedbirlerin iç hukuka uygun alınıp alınmadığı değerlendirilmesi gerekir. Alınan tedbirler salgınla mücadelede gerekli olan tedbirlerden oluşsa dahi, alınan tedbirler iç hukuka uygun alınmadığı takdirde hukuksuz olarak gerçekleştirilen eylemler doğururlar. Türkiye açısından öncelikle bu sorunun çözülmesi gerekir. Çünkü bir temel hakkın ihlalinin söz konusu olup olunmasına bakılmadan önce ihlale dayanak olan hukuki düzenlemenin incelenmesi gerekir. Türkiye açısından hukuki düzenleme sorunu çözümlendiğinde ancak uluslararası anlaşmalar özelinde bir değerlendirme yapılabilecektir. Şu an ki durumun gösterdiği; uluslararası anlaşmaların salgın hastalıklar kapsamındaki düzenlemelerine bakılmasına gerek dahi olmadan, Türkiye'deki hukuki zemini olmayan her kararın, temel hak ve özgürlükleri ihlal ettiği. Ancak bu husus göz ardı edildiği takdirde Türkiye'nin de alınan tedbir kararlarının da uluslararası hukuk kapsamında devletler için çizilen sınırları aşmaması gerekir. AİHM'e gidecek olan herhangi bir hak ihlali iddiasına sahip dosyada şüphesiz bahsi geçen sınırlar her devlet için değerlendirileceği gibi Türkiye açısından da değerlendirilecektir. Türkiye'de alınan birçok tedbir kararının yerindeliğinde sorun yoktur. Ancak kararlar hukukilik açısından hem iç hukuk hem de uluslararası hukuk kapsamında oldukça tartışmaya açık kararlardır. Özellikle AİHM şartlarında sayılan kanunilik, ölçülülük, belirlilik, hukukun üstünlüğünün bakılığı gibi şartların hepsinin de alınan tedbirler açısından derinlemesine tartışılması gerekir. Görüldüğü üzere alınan kararların gerekliliği ve alınan tedbir kararlarının uluslararası hukuk açısından Türkiye nezdinde değerlendirilmesi de iç hukuk bir yana bırakıldığında dahi ayrı bir tartışma konusudur.

SONUÇ

Dünyayı etkisi altına alan Covid-19 salgınına karşı bireylerin kendi sağlıklarını koruması kadar devletlerin de çok kolay yayılan bir salgın için önlem alma çabaları anlayışla karşılanmalıdır. Devletlerin ulus sağlığını korumak için tedbirler alması salgınla mücadelede bilinen en etkili yollardan birisidir. Ancak hiçbir devlet tedbir kararlarını alırken her haktan daha üstün olan, insanın insan olmasından doğan temel hak ve özgürlüklerin sınırlarını aşmamalıdır. Devletler tedbir kararlarını alırken hukuk devleti ilkesinden ayrılmamalıdır. Çünkü şartlar ne olursa olsun bir hakkın hukuka aykırı olarak ihlal edilmesi demek her şartta ihlallerin kolayca yapılmasının önünü açacaktır.

Türkiye açısından alınan tedbir kararlarının özellikle alınış usullerinde sıkıntılar olduğu görülmektedir. Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nda olağanüstü haller içeren süreçlerin yönetilmesi ilişkin yeterli düzenleme vardır. Ancak Anayasa'nın sınırları içinde kalınmadan sürecin yönetiliyor olunmasının mantıklı bir açıklaması yoktur. Anayasa, gerekli olan usulü, gerek olağanüstü hal ilan edilerek gerekse olağan dönem içinde ilgili kanun maddesinde sayılan haller kapsamında kalınarak yönetilmesinin imkanını sunmuştur. Türkiye açısından ise iki usulün de izlenilmediği görülmektedir. Süreç ilk olarak olağanüstü hal ilan edilip Cumhurbaşkanlığı kararnameleri ile tedbir kararlarının alınması yoluyla yürütülebilirdi.¹⁷ Ancak görülen şekli ile en mantıklı yolun olağanüstü hal ilan edilmesi olmasına rağmen bu yol izlenmemiştir. Olağan dönem içinde ise kanuni düzenlemeler yapılarak süreç yönetilebilecek olsa da Anayasa'nın 13. maddesi: “Anayasanın ilgili maddelerinde belirtilen sebeplere bağlı olarak ve ancak kanunla sınırlanabilir” hükmü dikkate alındığında, olağan dönem kapsamında temel hak ve hürriyetleri kısıtlayan tedbir kararları kanunla çıkarılmış olsa dahi kısıtlanan hakların temel dayanağı olan Anayasa maddelerinde de bahse konu kısıtlama nedeninin zikredilmiş olması gerekmektedir. Bu açıdan da olağan döneme ilişkin temel bir sorun mevcuttur. Ancak Türkiye açısından sorun bu hususlarla kısıtlı değildir. Çünkü bu noktalar dahi tartışılmadan hiçbir kanuna dayandırılmadan idari düzenlemelerle temel hak ve özgürlükleri kısıtlayan tedbir kararları verilmektedir. Zira kanuni dayanak olarak gösterilen kanunların da tedbir kararlarına dayanak olamayacağı görülmüştür. Bu nedenlerle Türkiye’de Covid-19 tedbir kararlarının alınması ve uygulanması açısından hukuka aykırılık olduğunu söylemek yanlış olmaz. Bu yüzden ulusal ve uluslararası mahkemelerde Türkiye aleyhine ihlal kararları çıkması da kaçınılmazdır.

Çözüm olarak öncelikle Anayasa'nın temel hak ve özgürlüklerin temeli olan kanun maddelerine “genel sağlık nedeniyle” kısıtlama şartının eklenmesi gerekir. Ardından Avrupa devletlerinin yaptığı gibi; yeni bir kanun çıkarılarak ya da

¹⁷ Türkiye Bilimler Akademisi, “*Tüba Covid-19 Küresel Salgını: Hukuki Değişim ve Etkileşimler Raporu*”, Ankara, 2020, s. 28.

dayanak olarak sunulan eski kanunlarda gerekli düzenlemeler yapılarak hukuki zemin oluşturulmalıdır. Bu noktadan itibaren de hukuk devleti sınırları içerisinde kalarak ölçülü ve belirli düzenlemelerle süreç yönetilmelidir. Ya da bahsedildiği üzere olağanüstü hal ilan edilerek Cumhurbaşkanlığı karnameleri ile yine ölçülülük ve belirlilik sınırları içerisinde tedbir kararları alınması gerekir. Uluslararası hukukun çizdiği salgınla mücadele sınırlarının da gözetilmesi şarttır.

Uluslararası hukuk açısından ise Avrupalı devletlerin hukuki zemin sorunu olmadığı ancak özellikle salgının başında düzenlemelerin belirliliği konusunda sorunları olduğu görülmektedir.

Uluslararası anlaşmalar özellikle insan haklarını koruma boyutunda önemlidir. Bu açıdan bakıldığında salgın süreci dahi olmasa öncelikle devletlerin bireylerin hakkını ihlal etmesine neden olan bir durumun varlığına, ardından hak ihlaline izin veren bir kanuni dayanağın var olup olmadığına bakılmaktadır. Bu şartların varlığı halinde diğer şartlar olan ölçülülük, belirlilik, öngörülebilirlik gibi şartlar kapsamında ihlaller değerlendirilmektedir. Türkiye açısından her iki açıdan da sorun vardır. Bu sorunların giderilmesi için çaba gösterilmesi gerekmektedir. Çünkü bu şekilde ilerlediğinde uluslararası mahkemelerde temel hak ve özgürlüklerin hukuka aykırı olarak devletlerce ihlal edildiğine dair ciddi kararların çıkması muhtemeldir. Hak ihlaline sebebiyet verilmemesi için AİHM'sinin çizmiş olduğu sınırlar içerisinde tedbir kararlarını almak ve uygulamak önemlidir.

Belirtmek gerekmektedir ki insanlığın küresel boyutta sorunlarla her zaman mücadele etmesi gerekmiştir. Mücadele edilecek olan husus ne olursa olsun her devletin bu çapta sorunlar için hukuki altyapısının olması gerekir. Uluslararası hukuk açısından da bu durum geçerlidir. Çünkü bu tür durumların verdiği hasarın yanında bir de devletlerin bireylerin haklarını keyfilikle ihlal etmesi kabul edilemez. Zira insanlar devlet yapılanması için temel hak ve özgürlüklerinin bir kısmından vazgeçmişlerdir. Devletlerin de öncelikle bu hakların kalanını ihlal etmemesi hususuna özellikle dikkat etmesi gerekir. Hatırlatmak gerekir ki bireyler devletler için değil devletler bireyler içindir.

KAYNAKÇA

- ACAR ÜNAL**, Özlem, *Covid-19 Virüsünün Sözleşmelere Etkisinin TBK md.138 Hükmü Çerçevesinde Değerlendirilmesi, Koronavirüs Döneminde Güncel Hukuki Meseleler Sempozyumu Tam Metin Bildiri Kitabı*, İstanbul, 2020, s. 285-330.
- AKINCI**, Şahin, *Korona Virüs (Covid-19) Salgınının Hukukî İlişkilere Etkisi*, İstanbul Ticaret Üniversitesi Rapor, İstanbul, 2020, s. 1-42.
- ATEŞ**, Zehra Gizem, *Covid-19'un İşveren İş Sağlığı ve Güvenliği Konusunda Alması Gereken Önlemlere Etkisi*, İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, S. 19/38, Covid-19 Hukuk Özel Sayısı, s. 161-179.
- BAVER**, Mazlum Mert, *Covid-19 Salgını Sebebiyle Milletlerarası Yatırım Tahkimine Konu Olabilecek İddia ve Savunmalar*, İstanbul Üniversitesi Yayınevi, C. 40, S. 2, 2020, s. 937-963.
- BAYCIK**, Gaye, *Ankara Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projesi Sonuç Raporu*, Ankara Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri, Ankara, 2020, s. 1-23.
- GÖZLER**, Kemal, “*Korona Virüs Salgınıyla Mücadele İçin Alınan Tedbirler Hukuka Uygun Mu? (2)*”, Erişim Tarihi: Ağustos 08, 2021, <https://www.anayasa.gen.tr/korona-2.htm>.
- GÜREL**, Murat, *Covid-19 Salgının Şirketler Hukukunda Yarattığı Sorunlar ve Çözüm Önerileri*, Yaşar Hukuk Dergisi, C. 2, S. 2 Özel Sayı 2020, s. 52-60.
- İstanbul Barosu Bilişim Hukuku Komisyonu Yapay Zekâ Çalışma Grubu, *Covid-19 Pandemisinde Dijital Dönüşüm ve Hukuk*, 2021, s. 1-109.
- KASAPOĞLU TURHAN**, Mine, *Covid-19 Pandemisinde İlan Edilen Sokağa Çıkma Yasaklarının İdare Hukuku Yönüyle Değerlendirilmesi*, İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 2020, S. 11/2, s. 550-566.
- KATIMAN**, Esra, *Kovid-19 Olgusu Çerçevesinde, Bir Salgın Hastalığın Menşei Olan Devletin Uluslararası Sorumluluk Hukuku Kuralları Bakımından Durumu*, İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 2020, S. 11/2, s. 436-454.
- KESKİN ATA**, Funda, *Kovid-19 Pandemisi: Uluslararası Hukuk Açısından Dünya Sağlık Örgütü'ne İlişkin Bir Değerlendirme*, Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, C. 76, No. 1, 2021, s. 1-35.
- ONAR**, Seda, *Koronavirüsün İş Hukukuna Etkisi, Mezuniyet Projesi*, İstanbul T.C. Maltepe Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İstanbul, Temmuz 2020, s. 1-79.
- Türkiye Bilimler Akademisi, *Tüba Covid-19 Küresel Salgını: Hukuki Değişim ve Etkileşimler Raporu*, Ankara, 2020, s. 1-131.
- YÜKSEL**, Cüneyt/**BARANI**, Deniz; *Covid-19 Salgını ve Bulaşıcı Hastalıkların Yarattığı Küresel Krizlerle Mücadelede Uluslararası Hukuk*, 2020, s. 1-50.

İçtihat

- Yargıtay 19. Ceza Dairesi 2020/4354 E., 2020/14250 K., Erişim Tarihi: Ağustos 08, 2021, <https://karararama.yargitay.gov.tr/>.